

*Жовнір М. М.,
кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства та
гуманітарної підготовки Вищого державного навчального закладу України
«Українська медична стоматологічна академія»*

СВІТСЬКА БЕСІДА У ПАРАДИГМІ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ

Анотація. У цій статті подано огляд мовленнєво-жанрових класифікацій з погляду структурного і прагматичного підходів до жанрової диференціації. Особливу увагу приділено світській бесіді як складному, риторичному, конвенційному мовленнєвому жанру м'якої формалізації. У розвідці окреслено місце світської бесіди у типологічній парадигмі мовленнєвих жанрів загалом, а також з'ясовано її локацію на осі фатика – інформатика.

Ключові слова: теорія мовленнєвих жанрів, мовленнєвий жанр, класифікація мовленнєвих жанрів, світська бесіда, дискурс, фатика.

Постановка проблеми. Останнім часом зарубіжну й вітчизняну лінгвістичну генологію поповнюють роботи, присвячені опису різних мовленнєвих жанрів (Ф. С. Бацевич, О. І. Горошко, В. В. Дементьєв, О. В. Дерпак, Т. В. Дубровська, Х. Ю. Д'яків, Г. М. Пасько, І. А. Синиця, Т. В. Яхонтова та ін.), але досі нерозв'язаною лишається проблема створення їхньої єдиної типології. Попри усвідомлення мовознавцями, зокрема лінгвогенристами, поставлено надзавдання заповнити сформовану теоретико-методологічну лакуну, поліаспектна типологія мовленнєвих жанрів до цього часу перебуває у стані активного творення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер діапазон жанрознавчого студіювання розширено, а мовознавці, заглибившись у проблематику відносно нової науки, мають солідні теоретичні, методологічні й практичні набутки. Лінгвістичне осмислення та аналіз категорійного статусу окремих мовленнєвих жанрів (далі – МЖ) представлено у працях Ф. С. Бацевича, О. І. Горошко, Х. Ю. Д'яків, О. О. Землякової, Г. М. Пасько, А. В. Паславської, І. А. Синиці, О. А. Черниш, А. Г. Шиліної, Т. В. Яхонтової та ін. Ці дослідження – основа для загальної мовленнєво-жанрової таксономії. І, хоча натепер немає єдності думок учених-лінгвістів щодо параметрів жанрового розмежування, генристи активно працюють над тим, щоб якнайшвидше заповнити теоретико-методологічну прогалину.

Метою цієї розвідки є окреслення місця світської бесіди в типологічній парадигмі мовленнєвих жанрів.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби систематизувати різноманітні МЖ, вирізнити типологічні відмінності та корелятивні зв'язки робить М. М. Бахтін [4]. Він виокремлює низку жанрових утворень, але не вважає запропонований перелік закінченим [4]. Важко сперечатися з тим, що кожна сфера людської діяльності має строкатий жанровий репертуар, а безперервне

породження нових жанрів ускладнює процес їхньої кількісної фіксації на будь-якому синхронному зрізі. Автор усвідомлює відсутність уніфікованої класифікації та спільної ідеї для подальшої типологізації: «Номенклатури усних мовленнєвих жанрів не існує, не зовсім зрозумілим є навіть принцип її побудови» [4, с. 182]. Узявшись за ідентифікацію й аналіз мовленнєво-жанрових утворень, М. М. Бахтін пропонує їх диференціювати на діалогічні / монологічні, первинні / вторинні, стандартизовані / вільні, розмовні / книжні [4]. Слід зазначити, що з-поміж багатьох, запропонованих М. М. Бахтіним класифікаційних критеріїв, найбільшого поширення набула ідея ранжування МЖ за структурою. Вона була увиразнена й конкретизована у низці наукових студій генологічного спрямування після доби М. М. Бахтіна (див., праці Ф. С. Бацевича, Ст. Гайди, В. В. Дементьєва, М. М. Кожині, К. Ф. Сєдова, М. Ю. Федосюка, Ю. В. Щуріної, Т. В. Яхонтової та ін.). Для цього дослідження важливим є увиразнення класифікаційного статусу світської бесіди (далі – СБ).

Міркуючи про жанрове багатоманіття, М. Ю. Федосюк вирізняє з-поміж загального жанрового спектра елементарні, тобто ті, у складі яких немає інших жанрів (повідомлення, похвала, вітання, прохання), комплексні, в основі яких – мовленнєво-жанрові утворення, які підлягають ранжуванню на монологічні (утішання, переконання, умовляння) та діалогічні (бесіда, дискусія, суперечка, сварка). Субжанрами автор вважає «мінімальні одиниці типології, що корелюють з мовленнєвим актом» [15, с. 104]. Дослідник переконаний, що бесіда – це комплексний діалогічний жанр, тим самим погоджуючись із М. М. Бахтіним, що загалом дає підстави у цій праці вважати світську бесіду типологічним різновидом бесіди й комплексним діалогічним МЖ (за М. Ю. Федосюком). Наполягає на тому, що СБ є «складним первинним жанровим утворенням» і містить «субжанри» / «жанрові форми», серед яких чітко вирізняється комплімент, балачка, флірт, плітка, жарт, анекдот» й Г. М. Горлова [8, с. 91]. Щодо диференціації жанрів за структурою, то слід навести класифікацію польського вченого Ст. Гайди з виділенням простих і складних жанрів [7].

Навкруги ідеї поділу МЖ за структурною організацією вибудовує дослідницьку парадигму О. Г. Баранов [3]. Учений розширює бахтініанську дихотомію «прості – складні» і понадміру деталізує її. За О. Г. Барановим, світську бесіду доцільно кваліфікувати первинним (складним) жанром мовлення [3].

Традиційно первинні (прості) жанри – це продукт безпосередньої мовленнєвої взаємодії, вторинні (складні, ідеологічні) – виформувані із сукупності трансформованих первинних жанрів в умовах організованого культурного спілкування [4]. Водночас мовознавці трактують відмінні за структурою МЖ по-різному. Наприклад, вторинні вважають онтологічними похідними від первинних; об'ємними, складнішими за структурною організацією комунікативними категоріями репрезентації мовного коду тощо. Чимало лінгвогенологічних студій постулюють думку про різнорівневу актуалізацію розглядуваних дискурсивних явищ (див., праці О. Г. Баранова,

А. Вежбицької та ін.). Відмінність міркувань зумовлює термінологічний симбіоз первинних (простих) і вторинних (складних) [4; 10; 16] елементарних та комплексних [15]. суб-типу, жанру, когніо-типу, тексту [3]. суб-жанру, гіпержанру, жанроїду [13].

У цій праці ми зголошуємося з М. М. Бахтіним та спадкоємцями його наукових ідей, зосібна О. Г. Барановим, Ф. С. Бацевичем, В. В. Дементьєвим, М. М. Кожиною, М. Ю. Федосюком, Т. В. Яхонтовою та ін. Цілком вірогідно, що прості (первинні, елементарні) МЖ корелюють з мовленнєвими актами та виформовують складні (вторинні, комплексні) жанрові утворення різних комунікативних ситуацій. Таке лінгвістичне осмислення детермінує вживання названих термінів як синонімів. Зважаючи на окреслені доміанти розглядуваного жанру, передовсім діалогічність, вважаємо, що світська бесіда займає місце поміж складних МЖ.

Хоч обраний для дослідження жанр і викликає науковий інтерес, однак його лінгвістичне студіювання не охоплює аналізу композиції. Міркування щодо структурної організації СБ розпорошені й окремо логічно не вибудовані. Наприклад, В. В. Дементьєв лише принагідно називає СБ «вторинним мовленнєвим жанром» [10], міркуючи далі, зазначає: «композиційними блоками СБ зазвичай є афоризми, сентенції, цікава розповідь, притча, тост, анекдот, жарт, іронія, мовна гра» [10, с. 343]. Погоджується із запропонованою дослідником думкою І. В. Костіна [11].

Ще один критерій покласифікування жанрів мовлення – «жорсткість – свобода системної організації» [10]. У такій дихотомії актуалізовано підтриману сучасними генристами ідею М. М. Бахтіна «розмежовувати стандартизовані, позбавлені інтерпретації жанри, зокрема вітання і привітання та більш-менш вільні жанри» [4, с. 181]. Екстраполюючи вже розроблену методикау опису елементів текстової системи з лінгвістики тексту, генристи вмотивовують релевантність її використання в межах лінгвопрагматики, вирізняють типи розмовних текстів (мовленнєвих жанрів) за ступенем їхньої регламентованості. Варто зауважити, що місце СБ у класифікаціях окреслено спорадично. Указує на нього лише В. В. Дементьєв у вибірці «фатичних жанрів мовлення» [10, с. 195].

Більшість генристів, які розвивають ідею зіставлення мовленнєвих жанрів за ступенем їхньої формалізації, наполягають на релевантності зв'язків «жорсткості – свободи» дискурсу і тексту з особливостями інтерпретаційної діяльності адресата. Так, К. Ф. Седов переконаний, що жорсткість жанру корелює з рівнем формалізованості соціальних взаємин у різних сферах спілкування [13]. Прикметною рисою СБ є низька інтенсивність вияву жорсткості жанрової структури, тобто вона належить до мовленнєвих жанрів м'якої формалізації. Цілком імовірно, аргументація цього – в етикетній, а не ритуальній природі світської комунікації, віртуально-актуальна суть якої зумовлює активізацію інтерпретаційної діяльності мовців. Регламентованість, ірраціональність та оказіональність ритуального спілкування дисонують із ситуативною детермінованістю, конвенційністю й гармонійністю етикетного, зокрема світського. Представники світських кіл демонструють відносно

свободу вибору форми висловлення та його інтерпретації у межах жанру. Слід наголосити саме на відносності свободи, оскільки рівень формалізації комунікації каузовано природою мовленнєвого жанру. СБ – це етикетна конвенція, порушення якої зумовлює комунікативні девіації та конфлікти.

Інтегрувавши і творчо переосмисливши деякі засадничі положення теорії мовленнєвих актів, зокрема ідею диференціювати акти мовлення за ілокутивно-цільовим критерієм, представники лінгвістичної генристики виструнчили за аналогією МЖ. Не лишили поза увагою і світську комунікацію: бесіду розглядають у сукупності «дозвільно-пустих» жанрів, націлених на встановлення чи врегулювання міжособистісних відносин [1]. Дослідниця Т. В. Шмельова виділяє чотири види мовленнєвих жанрів: 1) інформативні; 2) імперативні; 3) етикетні; 4) оцінні [18, с. 23]. СБ займає місце серед етикетних мовленнєвих жанрів.

Один із магістральних принципів вибудовування класифікаційних парадигм – зіставлення фатичних й інформативних мовленнєвих жанрів. Інтегрований матеріал дав змогу чітко окреслити та науково виважено обґрунтувати релевантність диференціації жанрів залежно від того, який із двох опозиційних мовленнєвих задумів превалює. Натепер фатична комунікація – первинна, а засадничим постулатом сучасної комунікативної лінгвістики, зокрема й лінгвогенристики, стає пов'язаність інформативної та фатичної ілокуції у будь-якому МЖ. Саме тому, на думку К. Ф. Седова, «класифікуючи мовленнєві жанри, слід зважати на тяжіння до інформатики (інформативні жанри) або фатики (фатичні жанри)» [13, с. 21]. Вочевидь, щоб з'ясувати класифікаційний статус того чи того жанру у межах полюсів дихотомії фатика – інформатика, необхідно вислідкувати їхнє відношення до протилежних мовленнєвих задумів. Як уже було зазначено, СБ вирізняє з-поміж фатичних мовленнєвих жанрів у типології В. В. Дементьева [9; 10]. Водночас складність описуваного явища ще раз увиразнює релевантність думок про невіддільність фатики й інформатики. Видається, що будь-який інформативний мовленнєвий жанр має фатичне обарвлення, натомість кожне висловлення – інформативне. Провести чітку демаркаційну лінію між опозиційними мовленнєвими задумами майже неможливо. Навіть якщо комунікативна мета «вступити у вербальний контакт» набуває домінуючого статусу, у бесіді залишається інформативний смисл. У такий спосіб пояснює поєднання фатичного й інформативного складників МЖ І. С. Шевченко [17]. Вона наполягає на відносній інформативності фатики («фатичну категорію не можна сповна вважати операціональною, без вмісту когнітивної інформації» [17, с. 9]). З-поміж фатичних жанрів СБ вирізняє О. Б. Сиротиніна [14]. Дослідниця переконана, що «фатичним мовленнєвим жанром є не лише сварка, комплімент, флірт, а й світська бесіда» [14, с. 27]. Авторка увиразнює фатичну підоснову світської комунікації, а «інформаційні блоки», на її думку, виконують другорядну роль.

Схоже наукове інтерпретування дихотомії «фатика – інформатика» пропонують М. В. Китайгородська та Н. Н. Розанова [12, с. 260]. На їхній погляд, «і монологічні, і діалогічні жанри можуть реалізуватися у двох типах спілкування, – нефатичному (цілеспрямованому) і фатичному» [12, с. 260].

Думку про невіддільність фатики від інформатики висловлює Т. Г. Винокур [5], наполягаючи на «інформативно-фатичному балансі мовленнєвого потоку» [5, с. 77]. Експлікацію інформативних і фатичних складників, а передовсім превалювання одного з них, детерміновано комунікативними і прагматичними інтенціями учасників спілкування. Дослідниця вмотивовує, що у фатиці «інформативне ядро не завжди виражене й інтерпретоване первинним комунікативним наміром», а «обмін інформацією поступається перед бажанням соціально-комунікативної взаємодії» [5]. Симбіоз етикетних і змістових складників бесід увиразнює їхню синкретичну природу.

У працях Є. В. Акулової розглядувані мовленнєво-жанрові утворення задекларовано як «перехідні форми» [2, с. 31].

Авторка висновує: «Зіставлення інформативних і фатичних мовленнєвих жанрів вважаємо головним під час моделювання жанрового простору тієї чи тієї лінгвокультури, водночас слід пам'ятати, що повсякденна вербальна практика перенасичена перехідними жанровими формами» [2]. Слід, мабуть, погодитися, що інформативний компонент оприявнений у світській комунікації, зокрема і у жанрі СБ, де вдало інтегровані фатичні й інформативні вкраплення. Це дає змогу припустити, що аналізований у праці жанр займає місце у межах дихотомії фатика – інформатика. На наш погляд, виміряти рівень інформаційного конденсату у бесіді досить складно. Це, з одного боку, зумовлено специфікою жанру, неможливістю чіткої демаркації фатики й інформатики, а з другого – лінгвопрагматичними чинниками, що впливають на спілкування. СБ – це соціально-комунікативна взаємодія, що залежить від статусних характеристик, рольових, особистісних взаємин та інтенційних пріоритетів комунікантів.

Не можна також оминати увагою ідею диференціювання мовленнєво-жанрових утворень на риторичні й нериторичні, представлену у працях Є. В. Акулової, В. Я. Гольдіна, К. Ф. Седова, О. Б. Сиротиніної та ін. Дослідники тлумачать риторичні жанри як способи оформлення «публічних, соціально вагомих взаємин», нериторичні – «типових неофіційних, непублічних, побутових ситуацій» [13, с. 20]. Рівень усвідомленості, осмисленості та підготовленості мовлення – це ключовий демаркаційний вектор спланованих риторичних і спонтанних нериторичних жанрів. Етикетне маркування й чітко окреслені межі конвенційності у проявах мовленнєвої активності світських інтерактантів співвідносні з іманентними рисами риторичних мовленнєво-жанрових утворень публічним характером комунікативної взаємодії, жорстким дотриманням жанрового стандарту і спланованою наперед словесною архітектонікою. «Світська бесіда не лише мовленнєвий, а й риторичний жанр», – потверджує висловлені міркування О. Б. Сиротиніна [14, с. 30]. К. Ф. Седов вибудовує аналогічну дихотомію, але надає перевагу термінам «жанри верхнього / нижнього рівня» [13, с. 15]. В основі зіставлення, з одного боку, – риторичні уміння, з другого – невідповідна мовленнєва активність.

Погоджуються лінгвогенристи і щодо розмежування конвенційних та неконвенційних мовленнєвих жанрів. Така опозиція корелює із зіставленням конвенційних – неконвенційних непрямих мовленнєвих актів. В. В. Дементьєв

зауважує: «Жанри усного спонтанного мовлення – переважно неконвенційні» [10. с. 162]. Переконані, що апріорна композиційна складність СБ та згадані жанрові характеристики, зокрема напівофіційний публічний характер, етикетна регламентація, жорсткі обмеження тематичного репертуару, potwierджують її конвенційну основу.

Висновки. Вибудовування номенклатури мовленнєво-жанрових утворень перебуває на стадії творення. Превалюють структурний і прагматичний підходи до жанрової диференціації. Сьогодні з'ясовано, що СБ – це складний, риторичний, конвенційний МЖ м'якої формалізації. Попри таку солідаризацію, генристи й дотепер не можуть дійти згоди щодо параметризації СБ з позиції фатика – інформатика. На наш погляд, релевантними для СБ є інформативно-фатичний синкретизм і локація розглядуваного жанру у межах дихотомії протилежних комунікативних задумів. Перспектива подальшого дослідження полягає у різноаспектному аналізі світської комунікації, зокрема студіюванні її лінгвальних, когнітивних і прагматичних параметрів.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Жанры общения / Н. Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модельность, дейксис. – М: Наука, 1992. – С. 45–60.
2. Акулова Е. В. Жанр «Объявление о знакомстве» как особый вид общения / Е. В. Акулова // Проблемы речевой коммуникации: межвуз. сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2009. – Вып. 9. – С. 87–93.
3. Баранов А. Г. Когнитивность текста (к проблеме уровней абстракции текстовой деятельности) / А. Г. Баранов // Жанры речи: сб. науч. тр. – Саратов: Колледж, 1997. – Вып. 1. – С. 4–12.
4. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 5. – М: Русские словари, 1997. – С. 159–206.
5. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М: Наука, 1993. – 176 с.
6. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен / А. Р. Габідулліна // Мовознавство. – 2009. – № 6. – С. 70–78.
7. Гайда Ст. Жанры разговорных высказываний / С. Гайда // Жанры речи: сб. науч. статей. – Саратов: Колледж, 1999. – Вып. 2. – С. 103–111.
8. Горлова Г. Н. К вопросу о жанре светская беседа в контексте национальной культуры / Г. Н. Горлова // Культурно-историческое взаимодействие русского языка и языков народов России (Элиста, 9–12 ноября 2009 г.). Элиста: Изд-во Калмыцкого ун-та, 2009. – С. 129–132.
9. Дементьев В. В. Светская беседа: жанровые доминанты и современность / В. В. Дементьев // Жанры речи: сб. науч. тр. – Саратов: Колледж, 1999. – Вып. 2. – С. 156–177.
10. Дементьев В. В. Теория речевых жанров: [монография] / В. В. Дементьев. – М: Знак, 2010. – 600 с.
11. Костина И. В. Светская беседа: опыт теоретического осмысления / И. В. Костина // Ярославский педагогический вестник. – 2004. – № 3 (40).

– С. 59–72.

12. Китайгородская М. В. Речь москвичей. Коммуникативно-культурологический аспект / М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. – М.: Ин-т русского языка РАН. – 1999. – 346 с.
13. Седов К. Ф. Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации / К. Ф. Седов // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [А. Вежбицка, В. Е. Гольдин, С. Ю. Данилин и др.]. – М.: Лабиринт, 2007. – С. 81–89.
14. Сиротинина О. Б. Некоторые размышления по поводу терминов «речевой жанр» и «риторический жанр» / О. Б. Сиротинина // Жанры речи: сб. научн. ст. – Саратов: Колледж, 1999. – Вып. 2. – С. 26–31.
15. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров / М. Ю. Федосюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 102–120.
16. Фенина В. В. Речевые жанры small talk и светская беседа в англо-американской и русской культурах: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / В. В. Фенина; Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2005. – 22 с.
17. Шевченко И. С. Соотношение информативной и фатической функций как проблема эколингвистики / И. С. Шевченко // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2015. – № 10. – С. 114–132.
18. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Жанры речи: сб. научн. ст. – Саратов: Колледж. 1997. – С. 134–143.

Жовнир М. Н. Светская беседа в парадигме речевых жанров

Аннотация. В этой статье представлен краткий обзор классификаций речевых жанров в рамках структурного и коммуникативного подхода. Особое внимание уделено светской беседе как сложному, риторическому, конвенциональному речевому жанру мягкой формализации. В исследовании определено место светской беседы в парадигме речевых жанров в целом, а также установлена ее локация в системе координат фатика – информатика.

Ключевые слова: теория речевых жанров, речевой жанр, классификация речевых жанров, светская беседа, дискурс, фатика.

Zhovnir M. Small talk in the paradigm of speech genres

Summary. This paper provides a short overview of the speech genres classifications according to the structured and communicative approach. The major attention is paid to small talk as a complex, rhetorical, conventional speech genre of soft formalization. The study is also focused on its location in the speech genres paradigm as a whole and on its place in phatic speech – informative speech.

Key words: theory of speech genres, genre of speech, classification of speech genres, small talk, discourse, phatic speech.